Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti *Musiqi elmi, mədəniyyəti və təhsilinin aktual problemləri* №1, 2023, **s. 110-115**
Азербайджанский Государственный Педагогический Университет *Актуальные проблемы музыкальной науки, культуры и образования* №1, 2023, **с. 110-115**
Azerbaijan State Pedagogical University *Actual problems of the science, culture and education of music* №1, 2023, **pp. 110-115**

UOT 37.013

Gülnarə Həmzəbəyovna Əlixanova
psixologiya üzrə fərsəfə doktoru, baş müəllim
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
AZ 1000, Bakı ş., Üzeyir Hacıbəyli küçəsi, 68
E-mail: gülnare.alixanova @mail.ru

YENİYETMƏ UŞAQLARDA PEŞƏ SEÇİMİNƏ MÜNASİBƏTİN FORMALAŞMASI

Açar sözlər: *yeniyetməlik yaşı, peşə seçimi, peşəyönümü, ixtisas, maraq, istək, tələbat*

Məqalədə gənc nəslin təlim-tərbiyə işləri sistemində mühüm yer tutan problemlərdən biri olan peşə seçimindən bəhs edilir. Peşəyönümünün əsas məqsədi yeniyetmə və gənclərə həyatda öz yerini düzgün tapa bilməsi, özlərinin arzusuna, marağına, eyni zamanda qabiliyyət və bacarığına müvafiq peçə və ixtisas seçmələrində köməklik göstərməkdir. Buna görə də hazırda məktəbdə aparılan təlim-tərbiyə işlərinə şagirdlərin peşə və ixtisas seçimləri sərbəst olaraq, şüurlu və elmi şəkildə həll edilməsi səviyyəsində yanaşmaq lazım gəlir. Peşə seçimi edən gənc öz peşəsinə, ixtisasına qəlbdən bağlanmalı, onu sevməli və bu istiqamətdə daha böyük uğurlar əldə etməyə səy göstərməlidir. Onda özünün seçdiyi peşə ilə gələcək karyerasını qura bilmək inamı yaranmalı və nəhayət, öz bacarıq və qabiliyyətinə müvafiq peşəyə, ixtisasa yiyələnməlidir.

Г.Г.Алиханова

ФОРМИРОВАНИЕ ОТНОШЕНИЯ К ВЫБОРУ ПРОФЕССИИ У ДЕТЕЙ ПОДРОСТКОВОГО ВОЗРАСТА

Ключевые слова: *подростковый возраст, выбор профессии, профессиональное направление, специальность, интерес, желание, спрос*

В статье рассматривается выбор профессии, который является одной из проблем, занимающих важное место в системе воспитания и обучения подрастающего поколения. Основная цель профориентации - помочь подросткам и молодежи найти свое место в жизни, помочь им выбрать профессию и специальность в соответствии с их желанием, интересом и в то же время способностями и навыками. Поэтому необходимо подходить к воспитательной работе, проводимой в школе, на уровне свободного, осознанного и научного решения профессионального выбора

обучающихся. Молодожь, выбирающий профессию, должен быть предан своей профессии и специальности, любить ее и стремиться к достижению больших успехов в этом направлении. Он должен иметь уверенность в том, чтобы строить свою будущую карьеру с выбранной им профессией, и, наконец, он должен приобрести профессию и специальность, соответствующие его навыкам и способностям.

G.H.Alikhanova

FORMATION OF ATTITUDE TOWARDS CAREER CHOICE IN ADOLESCENT CHILDREN

Keywords: *teenage age, choice of profession, professional direction, specialty, interest, desire, demand*

The article deals with the choice of profession, which is one of the problems that occupies an important place in the system of education and training of the young generation. The main goal of the vocational guidance is to help teenagers and young people to find their place in life, and to help them choose the profession and specialty according to their desire, interest, and at the same time, their abilities and skills. Therefore, it is necessary to approach the educational and educational work carried out in the school at the level of freely, consciously and scientifically solving the professional and professional choices of the students. A young person who chooses a profession should be devoted to his profession and specialty, love it and strive to achieve greater success in this direction. He should have the confidence to build his future career with the profession he has chosen, and finally, he should acquire a profession and specialty corresponding to his skills and abilities.

İnsan həyatında ən önəmli və əsas mərhələlərdən biri olan peşə seçimi mərhələsi yeniyetməlik yaşı dövrünə təsadüf edir. Peşə seçimi - yeniyetmə və gənclərin qarşısında duran vacib vəzifələrdən biridir, çünki insanın seçdiyi peşə onun həyat tərzini, dəyərlərini, sosial statusunu müəyyən etməkdə mühüm rol oynayır. Bundan əlavə, seçilən peşədə icra edilən fəaliyyətlər insanın psixi ehtiyaclarını ödəməyə və öz qüvvəsini nümayiş etdirməyə kifayət qədər fürsət yaradır. Ümumiyyətlə seçim edilən peşə insana fərəh hissi, mənəvi zövq gətirməli və başqalarına da fayda verməlidir. Peşə təkcə vasitə yox, eyni zamanda zəruri ehtiyacdır. Bu ehtiyacın təmin olunması insanı bir çox cəhətdən - həm mənəvi, həm də maddi tərəfdən təmin etmiş olur. Qeyd etmək vacibdir ki, seçilmiş peşə gəncin zövqünə, biliyinə, bacarıq, qabiliyyət və imkanlarına uyğun gəldikdə insan davamlı olaraq öz işindən zövq alır. Eyni zamanda, öz

işini sevir, onu həvəslə, zövqlə yerinə yetirir. Bu seçim düzgün aparılmadıqda isə şəxsiyyət daima özündən, seçimindən, öz peşə və ixtisasından narazı olur. Bu zaman o, bütün həyatı boyu narazılıqlar içərisində yaşayır və ya ixtisas sahəsini dəyişmək, başqa sahələrə üz tutmaq məcburiyyətində qalır. Bu isə əlavə vaxt və vəsait itkisi, gözlənilməyən çətinliklərlə qarşılaşmaq deməkdir. Deyilənləri nəzərə alaraq, yeniyetmə və gənclərin düzgün peşə seçimi etməsi üçün ilkin mərhələdə onların maraq və meyllərini müəyyən etmək daha zəruridir. Maraq insanın hər hansı fəaliyyəti məsələn, kitab oxumaq, musiqi, idman, peşə, təsviri sənət və sairə ilə bağlı fəaliyyətini həyata keçirməkdə büyük rol oynayır. O, insanın arzu olunan fəaliyyət sahəsinə aid biliklərinin artırmasına, dünyagörüşünü genişləndirməyə və idraki fəallığa stimullaşdırır. Maraq insanın öz istəyi, zövqü əsasında formalaşsa da onun yaranmasına bir çox mühüm amillər - məsələn, ailə, valideynlər, dostlar, yoldaşlar, sosial mühit, şəxsin özünün istedadı və qabiliyyəti də təsir göstərir.

Peşəyönümü xidmətinin vacibliyi "Peşə təhsili haqqında" qanunda da təsbit olunmuşdur. Eləcə də Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2020-ci il 12 may tarixli 167 nömrəli qərarı ilə "Ümumi təhsil müəssisələrində peşəyönümü xidmətinin həyata keçirilməsi qaydası" sənədində peşəyönümü xidmətinin məqsədləri və təşkili qaydaları, tam orta təhsil səviyyəsində peşə təmayüllü siniflərin təşkili məsələsi öz əksini tapır. Nəticə olaraq, bir çox amillərin peşə seçiminə təsiri olduğu da məlumdur. Bəzi hallarda fərd almaq istədiyi təhsili, yiyələnmək istədiyi ixtisası xüsusilə də bu təhsildən sonra əldə edəcəyi peşəni seçərkən sosial mühitin təzyiqini hiss edir.

Yeniyetmələr peşə seçərkən özlərinin temprament tipini, xarakterini, şəxsi qabiliyyətlərini, maraqlarını, təhsil nəaliyyətlərini və digər nəzərə çarpacaq amilləri nəzərə almalıdırlar. Yeniyetmələr üçün təşkil edilmiş peşə seçimi testləri mövcuddur. Onlar bu testləri iistifadə etməklə nəyi istəyib – istəmədiklərini müəyyənləşdirə bilərlər. Bu da peşə seçimində yeniyetmələrə çox böyük köməklik göstərəcəkdir.

Yeniyetmələr bu testlər vasitəsi ilə hansı peşənin onlara uyğun olduğunu öyrənə bilərlər. İnsanlar peşə seçməzdən öncə, seçdikləri peşənin onların gələcək həyatında çox önəmli bir yer tutduğunu nəzərə almalıdırlar. Yeniyetməlik dövründə tez-tez qərarsızlıq hallarına rast gəlindiyinə görə, onlar öz maraqlarını, nələri sevib-sevmədiklərini, xoşlayıb – xoşlamadıqlarını kəşf etməlidirlər, seçəcəkləri peşə haqqında da ilk öncə ətraflı məlumata sahib olmalıdırlar. Peşə seçərkən nəzərə alınmalı əsas məsələlərdən biri də peşənin müasir dövrümüzdəki hal –hazırda olan gündəlik tələbatıdır.

Peşə seçimində ailənin xüsusilə önəmli rolu vardır. Peşə seçimi zamanı yeniyetmə ailənin, valideynlərinin fikir və maşahidələrinə diqqət yetirmə-lidirlər. Valideyn də övladını müəyyən peşəyə istiqamətləndirərkən övladının arzu, maraq, qabiliyyət və istəklərini nəzərə almağa səy göstərməlidir.

Yeniyetməni istəmədiyi peşəni seçməyə məcbur etməməlidir. Çünki, peşə insan həyatında çox önəmli bir rol oynayır. Peşə seçimi insanın öz həyatında son nəticəyə gəlıdiyi ən önəmli qərarlardan mühümüdür. İnsan sevmədiyi bir peşə ilə məşğul olarsa, bu ona yaradıcı müvəffəqiyyət gətirə bilməz və həyatda uğur qazana bilməz. Bütün bu am illər insanın psixologiyasına öz mənfi təsirini edər. Valideynlərin yeniyetmə və gənclərə peşə seçimində göstərdikləri dəstək zamanı bütün bu problemləri nəzərə almalıdırlar.

Peşə seçiminə eyni zamanda müxtəlif amillər də təsir edir. Peşə seçimi prosesi şəxsin öz işini seçməkdən çox əvvəl başlayır. Peşə seçimi mövcud olan işlər arasından ən uyğun gələnə qərar verməkdən ibarət deyil. Fərdin keçmişi və özülü, rol modelləri, qazandığı həyat təcrübəsi, maraq dairəsi, şəxsiyyəti, təhsil uğurları və onu əhatə edən mühit də peşə seçməyə təsir edən mühüm şərtlərdəndir. Pedaqoji-psixoloji ədəbiyyata görə alaraq fərdin peşə seçiminə təsir edən amilləri aşağıdakı kimi təsnif etmək mümkündür.

1. Bioloji amillər - fərdin fiziki xüsusiyyətləri, cinsiyyət, bədən quruluşu, görmə, eşitmə və sairə;
2. Sosioloji amillər – fərdə ətrafındakı insanların, (sinif yoldaşlarının, dostlarının və sairə) təsiri, ailənin sosial vəziyyəti;
3. Psixoloji və ya şəxsi amillər - fərdin ehtiyacları, duyğuları, münasibəti, dəyərləri, maraq dairəsi və qabiliyyətləri;
4. İqtisadi amillər – ailənin iqtisadi vəziyyəti, mühitin ya da ölkənin ümumi iqtisadi vəziyyəti, texnoloji inkişaf bunların, cəmiyyətdəki insanların ehtiyacına təsirləri;
5. Siyasi amillər – peşəyə sahib olma imkanları, iş tapma imkanı, müxtəlif təhsil və inkişaf imkanları və sairə.

Müasir gənclər həyatın təxminən bütün sahələrinin qlobal rəqəmsallaşdırılması və vahid informasiya məkanı olan "İnternet"in formalaşması istiqamətində müxtəlif mədəniyyət və iqtisadiyyat modelləri, müxtəlif həyat tərzləri, standartları haqqında fikirlərlə tanış olurlar.

Şagirdlərin peşə maraqlarının müşahidə metodu ilə təyini elmi metod kimi XIX əsrin axırlarından klinik, sosial, pedaqoji psixologiya və inkişaf psixologiyasında geniş istifadə edilirdi. Bu metod əsasən təbii şəraitdə insan davranışlarını öyrənmək məqsədi ilə tətbiq olunmaqdadır. Müşahidə eyni zamanda psixoloqdan peşəkar biliklər və psixoloji analiz bacarıqları da tələb edir. Praktik psixoloqun həyata keçirdiyi diaqnostik müayinə zamanı müşahidənin aparılmasına bir sıra tələblər (planlaşdırma, protokol tərtibi, nəticələrin təhlili və s.) irəli sürülür. Müşahidə protokollarında uşağın davranış reaksiyaları, özünü necə aparması, qarşılıqlı münasibət formaları, fəaliyyət növü və psixi hadisənin kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin dinamikası qeyd olunur. Müşahidə psixoloqun subyektiv mövqeyinin təsirinə məruz qala bilər, ancaq mütəxəssis çalışmalıdır ki, subyektiv mövqeyini əks etdirməsin. Burada

psixoloqun elmi baxışları, təcrübəsi, peşə hazırlığı ilə yanaşı formalaşmış qiymətləndirmə stereotipi, etik prinsipləri və sairə öz təsirini göstərə bilər. Müşahidə aparan psixoloq bu cür təsirlərin aradan qaldırılmasına çalışmalıdır. Müşahidənin çətinliklərindən biri də, bu və ya digər psixi hadisənin, davranış tərzinin təzahürünü uzun müddət gözləmək lazım gəlməsi ilə bağlıdır. Bəzən müşahidələr zamanı aşağıdakı tipik müşahidə səhvlərinə də rast gəlinir:

1. Halo-effekt. Müşahidəçi görünənləri ümumiləşdirir, kiçik fərqlərə, detallara diqqət yetirmir.

2. Güzəşt effekti. Baş verənlərə daim pozitiv yanaşma, situasiyanı müsbət qiymətləndirmə.

3. Oreol effekti. İnsanın konkret bir situasiyada, şəraitdə əldə etdiyi müşahidə nəticələri digər situasiyalara da aid edilir.

4. Yanlış razılıq effekti. Davranışın qiymətləndirilməsi zamanı müşahidəçi real davranışlara deyil, şəxs haqqında digərlərinin söylədiyi fikir və mülahizələrə əsaslanır.

5. Mərkəzi tendensiya səhvi. Müşahidəçi hər zaman müşahidə edilən hadisəni, davranışı orta qiymətləndirir.

6. Korrelyasiya səhvi. Müşahidə edilən hər hansı bir davranışa digər müşahidə edilmiş davranış növü, bacarıq və ya psixi funksiya əsasında qiymət verilir..

7. Kontrast səhvi. Müşahidə etdiyi obyektdə özünə xas hər hansı bir xüsusiyyətin əksini qeyd etmək.

8. İlk təəssürat səhvi. Sonrakı müşahidələrin nəticələrinə ilk müşahidə zamanı yaranan təəssüratın təsiri.

Şagirdlərin peşə seçimində motivasiyanın müəyyən edilməsinə dair bir sıra "Peşə seçimində şəxsi motivlərin rolunun müəyyənləş-dirilməsi", "Peşə seçimində daxili və xarici motivlərin müəyyənləşdirilməsi", "Peşənin cəmiyyətdə rolu və maddiyyat motivini müəyyənləşdirilməsi"," Fəaliyyət sahələri üzrə "maraqlar və meyllər" sorğuları, "Şagirdlərin müxtəlif fəaliyyət sahələrinə olan meyl və maraqlarının müəyyən olunması" metodikaları, "Fərdin peşə yönümünün növünün təyin edilməsi" testi və sairə metodikalardan geniş istifadə olunur.

Məqalənin aktuallığı. Yeniyetmə yaşlı uşaqlarda peşə seçiminə düzgün münasibətin formalaşması məsələlərində müasir cəmiyyətin qarşısında duran vəzifələrin yerinə yetirilməsi prosesinin səmərəliliyinin təhlilini verməkdən ibarətdir.

Məqalənin elmi yeniliyi. Yeniyetmə yaşlı uşaqlarda peşə seçiminə münasibətin formalaşmasına təsir göstərən psixoloji mühitin, fəaliyyətin və ailə üzvlərinin rolununun müəyyənləşdirməsindən ibarətdir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədən elmi yaradıcılıq işində bu mövzu ilə maraqlananlar, psixoloq və pedaqoqlar, eləcə də ali və orta

ixtisas məktəblərinin tələbə və magistrləri istifadə edə bilərlər.

ƏDƏBİYYAT

1. Qədirov Ə.Yaş psixologiyası. B., 2000
2. Əlizadə Ə.Ə. Yeni pedaqoji təfəkkür. Bakı: Adiloğlu, 2004, 184 s.
3. Əmrahlı L.Ş. Şəxsiyyət və cəmiyyət. Psixoloji etüdlər/Bakı:MBM, 2007, 200 s.
4. Qasımzadə F. Şəxsiyyət: formalaşması və inkişafı. "Azərbaycan məktəbi" jurnalı. 1989, № 10, s. 49 – 53.
5. Məmmədov T.M. Azərbaycan psixoloji fikir tarixində şəxsiyyət problemi. Bakı: Mütərcim, 2011, 552 s.
6. Елисеев О.П. Практикум по психологии личности. СПб: Издательство «Питер»,2000, 560 с.
7. Куликов, Л. Психология личности в трудах отечественных психологов / Питер: СПб: 2009, 288с.
8. Столин В.В. Самосознание личности. М.: МГУ, 2007. 286 с.

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 01.05.2023
Məqalənin təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 10.05.2023
Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 01.06.2023
Məqaləni çapa tövsiyə edən sahə redaktorunun (və ya üzvünün) adı:
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru Sədaqət Əliyeva
ADPU-nun Elmi Şurasının 15 aprel 2016-cı il tarixli 15 saylı qərarı ilə çap olunur.